NAČINI SAZNANJA ZA POSTOJANJE KRIVIČNIH DELA PRIVREDNOG KRIMINALITETA

Muamer Nicević, prof. dr

Internacionalni – Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar
d.prava@uninp.edu.rs

Aleksandar R. Ivanović, MSc

Internacionalni – Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar
a.ivanovic@uninp.edu.rs

UDK: 343.14:343.37 ; 347.94:343.53

Apstrakt

U radu će biti prikazani osnovni načini saznanja za postojanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta. Osnovi za otpočinjanje kriminalističkog istraživanja nekog kriminalnog događaja ogledaju se u sticanju saznanja (indicija, osnova sumnje) o pripremanju krivičnog dela, odnosno saznanja o izvršenom krivičnom delu i/ili njegovom učiniocu. Shodno tome autori u radu analiziraju osnovne načine saznanja za postojanje krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminaliteta, uzimajući u obzir specifične karakteristike ovog vida kriminalnog ispoljavanja. Posebnu pažnju autori poklanjaju pitanju saznanja putem tzv. saradničke mreže, ističući značaj ovog načina saznanja za efikasno suzbijanje i sprečavanje privrednog kriminaliteta.

Ključne reči: privredni kriminalitet, osnovi sumnje, informator, otkrivanje, dokazivanje

WAYS OF DETECTING THE EXISTENCE OF CRIMINAL ACTS OF ECONOMIC CRIME

Abstract

This paper presents the main ways of detecting the existence of the crime offence of economic crimes. Basis for initiating a criminal crime investigations events are reflected in the acquisition of knowledge (indications, reasonable suspicion) on preparing crime or knowledge of the offense committed and/or its perpetrator. Consequently in the paper analyzes the main ways of learning about the existence of crime in economic crime, taking into account the specific characteristics of this form of criminal expression. Particular attention is given to the so-called by the findings of collaborative networks, emphasizing the importance of this kind of knowledge for effective prevention and combating economic crime.

Keywords: economic crime, the basis of suspicion, an informer, detection, proving

JEL Codes: K42

UVOD

Osnovna pretpostavka za blagovremeno otkrivanje, razjašnjavanje, dokazivanje i sprečavanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta je dobro poznavanje prirode i suštine ovog vida kriminalnog ispoljavanja. U tom smislu, ne bez razloga kada je u pitanju poznavanje prirode i suštine privrednog kriminaliteta najčešće se apostrofira prikrivenost kriminaliteta u privredi. Naime, posledice krivičnih dela privrednog kriminaliteta nisu toliko uočljive kao posledice klasičnog kriminaliteta. Takođe, izvršilac privrednih delikata deluje u okviru svog mesta, te vršenju dela prilazi manje-više smišljeno težeći da mu da normalni poslovni karakter i da na ovaj način prikrije izvršenje krivičnog dela [4, str. 301]. Upravo zbog toga je poznavanje uslova i uzroka, odnosno kriminogenih faktora koji doprinose nastanku kriminaliteta kao i izučavanje i poznavanje načina izvršenja i drugih kriminalističkih karakteristika su od ogromnog značaja za proces otkrivanja krivičnih dela privrednog kriminaliteta. Kriminalistički radnik treba dobro da poznaje aktuelne privredne i opšte društveno ekonomske i druge tokove s obzirom da na taj način će biti u mogućnosti da dođe do nekih početnih indicija o pripremanju krivičnog dela ili o izvršenom krivičnom delu. Shodno tome, postavlja se prvo, krucijalno pitanje, kako doći do podataka da postoje osnovi sumnje (indicije) da je izvršeno krivično delo privrednog kriminaliteta za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti? Do početnih operativnih informacija koje u operativnoj i istražnoj delatnosti i drugim stadijumima krivičnog postupka mogu da se pretoče u dokazne informacije sa krivično pravnim značajem dolazi se na više načina. Kriminalistička teorija i praksa su izdvojile nekoliko načina vezanih za saznanja o postojanju krivičnih dela: a) saznanje za postojanje krivičnog djela putem samoinicijativne operativne delatnosti pripadnika organa unutrašnjih poslova ; b) obaveštenja od građana; b) prijave preduzeća i ustanova; c) prijave inspeksijskih i drugih službi; d) prijave svedoka; e) anonimne i pseudonimne prijave; f) putem samoprijava; g) putem saradničke mreže; h) putem javnog pogovaranja; i) saznanje iz štampe i drugih sredstava masovnih komunikacija, j) korišćenjem legalnih izvora; k) metodom analogije; l) tzv. svežim činom.

SAZNAJE ZA POSTOJANJE KRIVIČNOG DJELA PUTEM SAMOINICIJATIVNE OPERATIVNE DELATNOSTI PRIPADNIKA ORGANA UNUTRAŠNJIH POSLOVA

Aktivnost policije u pravcu otkrivanja krivičnih dela i učinioca spada u delokrug osnovnih zakonskih obaveza i ovlašćenja policiji koji su predviđeni u Zakoniku o krivičnom postupku ali i u Zakonu o policiji. Realizujući ovu zakonsku obavezu, ovlašćena službena lica (kako uniformisani pripadnici policije tako i neuniformisani-kriminalistički radnici) planski i organizovano usmeravaju svoju pažnju na pojave od značaja za izvršavanje ovog zadatka. Forme i metode ovih aktivnosti su raznovrsne ali su prvenstveno usmerene na realizaciju zadatka vezanog za otkrivanje krivičnih dela i učinioca. Pored planske i organizovane aktivnosti koja se sprovodi

od strane pre svega kriminalističkih radnika a čija je osnova kriminološka i kriminalistička prognoza, službenici policije mogu isto tako u toku obavljanja redovnih aktivnosti, pojačane kontrole vozila, racije, odnosno tokom rada na otkrivanju, rasvetljavanju i dokazivanju krivičnih djela (prilikom pretresanja ili uviđaja), ustanoviti da je u tom trenutku poznato, odnosno nepoznato lice, izvršilo krivično delo privrednog kriminaliteta, za čije postojanje službenici policije nisu znali (npr. pronađeni su predmeti odnosno tragovi krivičnog dela, falsifikovan novac, falsifikovane platne kartice i sl.) [1, str. 87]. Npr., u kriminalističkoj obradi krivičnog dela neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (čl. 246. KZRS), prilikom vršenja pretresanja stana članova kriminalne grupe koja se bavila ovim vidom kriminaliteta, mogu se pronaći i falsifikovane platne kartice [3, str. 14], što predstavlja saznanje da je pored krivičnog dela iz oblasti zloupotrebe opojnih droga izvršeno i krivično delo falsifikovanja i zloupotrebe platnih kartica (čl. 225 KZRS), tj. krivično delo iz oblasti privrednog kriminaliteta.

OBAVEŠTENJA OD GRAĐANA

Dolaženje do saznanja koja se odnose na izvršeno krivično delo a posebno krivično delo iz oblasti privrednog kriminaliteta za pretpostavku ima stalnu vezu i komunikaciju radnika koji su zaduženi za otkrivanje istih sa građanima. U ovom kontekstu radnik organa unutrašnjih poslova treba da neguje i gradi saradnju sa istima jer u suštini građanin može da bude i dosta puta jeste važan izvor informacija koje su relevantne za otvaranje pre svega operativne kriminalističke kontrole. Zato se sa razlogom često puta i kaže, u najširem smislu reči, da je građanin centralni subjekat u borbi protiv kriminaliteta. No, kada je u pitanju sektor privrede, treba reći da kvalitet operativnih informacija dobijenih od građana u dobroj meri zavisi od poznavanja funkcionisanja privrednog života i aktivnosti subjekata privrednog sistema jer se može osnovano pretpostaviti da će u zavisnosti od mogućnosti dešifrovanja određenih aktivnosti nosilaca privrednog života zavisiti i ono što bi u suštini moglo da bude preneto operativnim radnicima od strane istih. U tom delu jasno je da do informacija građanin može da dođe najpre u sklopu svog radnog mesta, mesta u kome živi ili boravi ali i mesta koje je vezano za kriminalnu realizaciju u kojem se nekada građanin može naći i sasvim slučajno. U zavisnosti od položaja (u subjektu privrednog poslovanja, preduzeću, firmi, sektoru privrednog poslovanja) zavisi i kvalitet dobijene informacije. U tom smislu, radi provere dobijenih informacija od velike važnosti i značaja je postojanje dobre procene koja se odnosi na stepen ugroženosti imovine u konkretnoj radnoj sredini kao i na poznavanje određenih javnih oblika kriminaliteta s obzirom na karakter i prirodu delatnosti subjekta privrednog poslovanja i mogućnosti zloupotreba s obzirom na nedostatke pre svega u eksternoj i internoj kontroli. U ovom delu sigurno značajnu ulogu trebaju da imaju procene koje se odnose za mogućnost ostvarivanja koristi od strane takvih pojedinaca, posledica koje su uzrokovane izvršenim zloupotrebama, prisustvo određenih pojedinaca koji su već radili u nekim subjektima privrednog

poslovanja koji su završili „stečajem“, sam karakter privrednog života privrednog subjekta itd.

Na kraju građanin na svom radnom mestu a i u široj sredini može da zabeleži i kazivanja potencijalnog osumnjičenog o njegovim „uspešnim“ transakcijama u poslovnim odnosima sa drugim subjektima privrednog života posebno u oblasti uvezno izvezne delatnosti ali i drugim oblastima privrednog života; stvaranje veštačkih zaliha skladištenjem određenih vrsta roba; dobijanje određenih preferencijala kada je u pitanju nabavka određenih vrsta roba; život na „visokoj nozi“ i trošenje enormnih iznosa novca; otuđivanje odnosno prodaja određenih predmeta koji su prethodno izneti sa radnog mesta; traženje određenih lica koji treba da pomognu u prikrivanju protivpravno prisvojenih predmeta i kriminalnoj realizaciji istih; falsifikovanje ali i delimično ili potpuno uništavanje knjigovodstvene, blagajničke ali i svake druge poslovne dokumentacije; postojanje mesta gde se prodaje krijumčarena roba itd.

PRIJAVE PREDUZEĆA I USTANOVA

Preduzeća i ustanove se takođe javljaju kao podnosioci prijave za krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti a za ista su saznali u svojoj radnoj sredini ili prilikom ostvarivanja poslovnih odnosa. Jasno je da s obzirom na boravak i rad u subjektu privrednog poslovanja postoje realne mogućnosti i da se dode do indicija vezanih za postojanje krivičnog dela. Npr. jedan od načina saznanja za postojanje krivičnog dela falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica jesu prijave od banaka, odnosno finansijskih institucija koje su izdale platnu karticu. Do saznanja za ovo krivično delo ove institucije dolaze putem procesing centra banke koji preko video kamera koje su ugrađene u bankomatima mogu otkriti ko, kada i gde vrši podizanje novca sa bankomata zloupotrebom platnih kartica, o čemu se odmah zatim obaveštava organizaciona jedinica nadležna za bezbednost banke i policija. Na ovaj način uz poštovanje načela operativnosti i brzine, moguće je efikasno hvatanje učinioaca na delu [3, str. 15]. Prijavljivanje krivičnih dela za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti je i zakonska obaveza svih državnih organa, organa teritorijalne autonomije ili lokalne samouprave, javnih preduzeća ili ustanova (član 222 stav 1, Zakonika o krivičnom postupku R. Srbije). Isto tako i posebnim Zakonom o sprečavanju pranja novca propisana je obaveza obveznika da odredi jedno ili više lica koja će biti odgovorna za otkrivanje, sprečavanje i prijavljivanje Upravi za sprečavanje pranja novca, transakcije i lica za koja se sumnja da su u vezi sa pranjem novca (član 27 Zakona o sprečavanju pranja novca). I ovaj način dolaženja do početnih saznanja o postojanju krivičnih dela privrednog kriminaliteta jasno govori u prilog činjenici da i preduzeća i ustanove imaju značajno mesto u borbi protiv svih vidova zloupotreba koje su najčešće vezane za poslovanje subjekata privrednog poslovanja, preduzeća i ustanove. Ovakve prijave subjekti privrednog poslovanja, odnosno odgovorna lica u istima dostavljaju policiji ali i javnom tužiocu kao rukovodiocu predkrivičnog postupka. S obzirom na izneto, jasno je da veliki značaj na planu suzbijanja privrednog kriminaliteta ima stalna saradnja policije sa

preduzećima i ustanovama te u tom smislu istima treba pružiti i stručnu pomoć kako bi ih edukovali na planu prikupljanja činjenica i podataka koji bi bili od velikog značaja za utvrđivanje elemenata koji se odnose na elemente bića krivičnog dela i veze istoga sa određenim licem kao učiniocem istoga.

PRIJAVA INSPEKCIJSKIH I DRUGIH SLUŽBI

Kao deo eksterne kontrole inspekcije i druge stručne službe imaju zadatak da vrše nadzor nad poštovanjem i pravilnom primenom zakona i drugih propisa od strane subjekata privrednog poslovanja. Tržišna, sanitarna, građevinska, finansijska, devizna itd, inspekcija prilikom vršenja kontrole u određenim slučajevima otkrivaju činjenice koje se odnose na postojanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta o čemu, imaju obavezu, da izveštavaju javnog tužioca ili policiju. Samim metodom rada inspeksijskih službi koji se odnosi na sistem iznenadnih pregleda i kontrola obezbeđuje se operativnost, a upravo na taj način i može da se dođe do podataka koji upućuju na postojanje krivičnog dela privrednog kriminaliteta. Dijapazon aktivnosti i međusobne komunikacije između pripadnika policije i njih treba da bude širok i ne treba da se ograničava i iscrpljuje samo kroz povremene akcije već treba da bude izražen ili manifestovan kroz neki proaktivan odnos.

PRIJAVA SVEDOKA

Ovo je jedan, u praktičnom radu policije, dosta redak način pomoću kojega može da se dođe do saznanja za postojanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta. Reč je o prijavi tzv. prezumptivnog odn. potencijalnog svedoka. Ukoliko je takav svedok u određenoj situaciji posmatrao događaj a uz to je i zainteresovan za rasvetljavanje istog, to u najvećem broju slučajeva predstavlja dobru osnovu za uspostavljanje određenog stepena operativnog organizovanja u smislu utvrđivanja činjenica koje se odnose na krivično delo i učinioca. Međutim, najčešće se radi o prijavi koja nije dobijena od „svedoka po viđenju“ i prema takvim prijavama treba biti posebno skeptičan, obazriv i kritičan. One su najpre siromašne sadržine kada su činjenice u pitanju i u tom smislu zahtevaju najpre preduzimanje određenih operativno taktičkih mera i radnji na planu utvrđivanja okolnosti vezanih za takav kriminalni događaj. Preduzimanje ovih mera zavisi pre svega da li je takva prijava podneta javnom tužiocu ili policiji. Ukoliko je predata javnom tužiocu koji se u vezi iste obraća policiji sa zahtevom za prikupljanje potrebnih obaveštenja treba postupiti i proveriti navode iste prikupljajući tražena obaveštenja jer policija i nije ovlašćena da ceni opravdanost zahteva javnog tužioca. Ako je pak prijava podneta policiji istu treba odmah dostaviti nadležnom javnom tužiocu kako bi od istoga dobili smernice u pravcu proveravanja istinitosti njene sadržine.

ANONIMNA I PSEUDONIMNA PRIJAVA

Anonimna i pseudonimna prijava (tj. nepotpisana odn. podneta od strane lica koje nije navelo podatke o svom identitetu je anonimna, a lažno potpisana, odnosno prijava u kojoj su navedeni nepotpuni, odnosno lažni podaci o identitetu je pseudonimna prijava.) takođe mogu predstavljati način saznanja za postojanje krivičnog dela privrednog kriminaliteta. Podnošenje ovakvih prijava od strane građana nije redak slučaj i u suštini se radi o licima koja ne žele da otkriju svoj identitet. Bez obzira što ovakve prijave u sebi često i ne sadrže neke značajne kriminalističke činjenice u odnosu na delo i učinioca pogrešno bi bilo da policija prema istima zauzme pasivan odnos i apriori ih odbaci kao netačne. Pravilno bi bilo da iste, kada je postupanje policije u pitanju budu osnov i povod za kriminalističko planiranje u delu prikupljanja obaveštenja putem operativnih provera koje u svakom slučaju trebaju biti realizovane uz najveću diskreciju, odnosno konspirativnost. Ukoliko se sadržina anonimne ili pseudonimne prijave prethodnim proverama pokaže kao tačna tada treba odustati od postupka koji bi išao u pravcu utvrđivanja autora nepotpisane ili lažno potpisane prijave (nepotpisivanje ili lažno potpisivanje prijave često je uzrokovano strahom od žigosanja u sopstvenoj radnoj sredini s obzirom na moguće posledice - strah od odmazde rukovodioca ili drugog radnika koji je možda delom učestvovao u nezakonitim radnjama, strahom od mogućnosti gubitka radnog mesta itd. U suštini se radi o dobronamernim građanima koji upućuju na kriminalne napade u određenoj sredini) i aktivnosti usmeriti na prikupljanje pravno relevantnih činjenica vezenih kako za krivično delo tako i za učinioca a koje nisu sadržane u prijavi (Takve činjenice autor odn. podnosilac prijave je možda smatrao nebitnim odnosno možda istom i nisu bile poznate u trenutku podnošenja prijave.).

Ukoliko rezultati preduzetih operativno taktičkih mera i radnji ukažu da se u konkretnom slučaju radi o lažnoj anonimnoj ili pseudonimnoj prijavi u tom slučaju treba preduzeti mere u cilju pronalaska autora kako bi se prema istome preduzele mere u cilju podnošenja krivične prijave. Na taj način bi obezbedili iniciranje pokretanja krivičnog postupka. Kriminalistički je uputno da autore ovakvih prijava, koji su najčešće rukovođeni motivom mržnje, odmazde ili drugim niskim motivima, treba tražiti u krugu poznatih, nekada i bliskih lica lažno prijavljenom. U tom smislu uputno je najpre prikupiti detaljno obaveštenje od lažno prijavljenog kako bi prikupili korisne informacije o krugu lica koje treba proveriti. Treba proveriti način sastavljanja i dostavljanja prijave, njen sadržaj i posebno dostupnost navedenih podataka u prijavi određenim licima itd. Ukoliko je prijava podneta na drugi način (telefonisim putem) utvrđivanje identiteta treba realizovati upotrebom savremenih tehničkih sredstava sve do bioloških tragova, odnosno materijala podesnog za utvrđivanje DNK profila podnosioca prijave.

NAČIN DOZNAVANJA PUTEM SAMOPRIJAVE

U radu policije, događa se, istina dosta retko, da se do saznanja za izvršeno krivično delo dođe i na osnovu samoprijave. Radi se o najređem načinu sa saznanje o postojanju krivičnog djela. Prema samoprijavi treba biti veoma kritičan zato što je ona u suprotnosti sa nagonom za samoodržanjem. Treba joj pristupati sa načelom skepse i neverice (kritičnosti i samokritičnosti) i ne biti njome fasciniran, i u skladu sa linijom manjeg otpora, slepo joj verovati. Kada je samoprijava u pitanju (usmena ili pismena) treba najpre reći da ona može biti istinitog sadržaja, ali da pored istinitih imamo i lažne i obmanjujuće samoprijave. Zbog toga, kada se radi o samoprijavi, treba biti posebno obazriv i ne treba slepo verovati osobi koja sebe prijavljuje kao učinioca krivičnog dela privrednog kriminaliteta, već prema istima treba biti posebno obazriv i kritičan u postupanju kao i kod anonimne prijave. U suštini pored preduzimanja mera na utvrđivanju istinitosti podataka lica koje samo sebe prijavljuje treba posebno pokušati da se dođe do što je moguće više podataka vezanih za ličnost samoprijavioca i njegovo duševno stanje jer je kod nekih duševnih oboljenja prenaplašena spremnost na podnošenje lažnih samoprijava (kao što su šizofreničari, oligofreničari, paranoici, histerici ali i pataloški lažljivci). Po našem mišljenju, kada su krivična dela privrednog kriminaliteta u pitanju, pitanje utvrđivanja duševnog stanja je prethodno pitanje koje treba rešiti pre proveravanja navoda samoprijave.

SAZNANJE PUTEM SARADNIČKE MREŽE

Uspešno suprotstavljanje učiniocima krivičnih dela privrednog kriminaliteta za pretpostavku treba da ima razrađen sistem sredstava kojima policija treba da raspolaže na planu prikupljanja obaveštenja i dokaza. Kada razmišljamo o tome, onda pre svega mislimo na sistem operativnog informisanja kao sistem koji je i ranije ali i u sadašnjem trenutku obilato korišćen od policije pre svega kao sistem za prikupljanje operativnih informacija za antisocijalne aktivnosti pojedinaca ili grupa. S obzirom da smo pri pokušaju definisanja pojma saradnička mreža upotrebili termin operativno informisanje onda bi bilo prirodno da se odrediti i sadržaj tog termina. Operativno informisanje je pitanje koje tretira problem prikupljanja operativnih informacija. Najčešće se deli na operativno informisanje u užem i operativno informisanje u širem smislu. Pod prvim se podrazumeva dobijanje operativnih informacija preko organizovanih operativnih veza, dok u širem smislu operativno informisanje obuhvata dobijanje operativnih informacija preko svih izvora saznanja. Kada je reč organizovanim operativnim vezama onda se pre svega misli na informatora i saradnika kao dva stepena vezana za saradnju na relaciji policija - građanin.

Bez obzira što se u suštini radi o primitivnom ali istovremeno i kontraverznom, delikatnom i suptilnom načinu dobijanja informacija, ipak, ne postoji policija u svetu koja ne koristi saradničku mrežu kao sredstvo bez kojeg je praktično nemoguće upustiti se u rešavanje problema koji se odnosi na otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje ali istovremeno i preventiranje krivičnih dela

privrednog kriminaliteta. Jasno je da je ključno pitanje koje se postavlja kada je uspešnost borbe protiv svih vidova kriminaliteta vezano za problem blagovremenog dobijanja podataka koji se odnose na krivično delo ali i lice kao učinioca istoga. U tom kontekstu se kaže da bez saradničke mreže i nema pravovremene informacije ni efikasnosti u borbi protiv kriminaliteta te da je pravovremeno saznanje za krivično delo obrnuto proporcionalno pitanju efikasnosti u suzbijanju kriminaliteta.

Postavlja se pitanje zbog čega se ni jedna služba u svetu ne odriče ovoga sredstva u borbi protiv kriminaliteta. Ne ulazeći u elaboriranje ovog pitanja u odgovoru na isto, ističemo dva osnovna razloga. Prvi je opšte prirode i odnosi se na poštovanje prava ljudskih prava. U tom kontekstu nemoguće je građaninu oduzeti pravo da učestvuje u poslovima bezbednosti kao jednom integralnom sistemu i u formi saradnje sa službama bezbednosti. Drugi razlog je praktične prirode i odnosi se na stručni aspekt problema. Sa te strane jasno je da ni jedna policija sveta ne bi mogla da garantuje potreban stepen bezbednosti bez korišćenja ovog sredstva (saradničke mreže) u toj borbi.

Neophodnost korišćenja saradničke mreže se prvenstveno bazira na potrebi ostvarivanja najšireg uvida u pojedine pojavne oblike privrednog kriminaliteta u svim sferama privrednog života preduzeća ili drugih subjekata privrednog poslovanja te na bazi dobijenih blagovremenih saznanja za pojedine pojavne oblike uspostavljanje planske aktivnosti u pravcu presecanja istih.

S obzirom da se pitanje saradničke mreže razmatra u sklopu pitanja koja se odnose za načine dolaženja do saznanja za postojanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta pokušaćemo u najkraćem, da kroz definisanje informatora i saradnika napravimo određene razlike te da razjasnimo neka opšta pitanja vezana za saradničke mreže (pitanje osnova za angažovanje, sredina iz kojih je moguće uspostavljanje saradničke mreže kao i pitanje zaštite saradničke mreže).

Informator je lice, u osnovi prijateljska ili poznanička veza koja dostavlja podatke policiji i sa kojim policija uspostavlja određeni odnos saradnje na dobrovoljnoj osnovi i na prigodan način. Saradnik se definiše kao lice koje svesno, organizovano, tajno i kontinuirano dostavlja informacije policiji i sa kojim policija uspostavlja i održava organizovan i kontinuiran operativni odnos. Iz, na ovaj način definisanih stupnjeva saradničke mreže (informatora i saradnika) jasno je da kod oba oblika pripadnici policije trebaju da budu aktivni u saradnji i taj odnos ne sme da bude stihijski. Informatora angažuju obe linije rada (uniformisani i neuniformisani radnici, odnosno kriminalistička policija) mada je ova forma saradničkog odnosa više svojstvena uniformisanom delu, odnosno policiji. Suštinske razlike, posmatrano kroz prizmu načina dobijanja informacija o postojanju krivičnih dela privrednog kriminaliteta i nema, mada posmatrano kroz elemente definisanja, možemo da kažemo da su razlike u sledećem:

- kod informatora način ostvarivanja saradnje je diskretan, odnosno niti javan niti tajan, a kod saradnika je tajan;
- kod informatora nemamo jasno i precizno definisanu organizaciju u saradnji (mada ni ovaj odnos ne sme da bude stihijski), dok kod saradnika imamo organizovanu saradnju.

Pitanje osnova po kojima neko lice može biti angažovano u saradničku mrežu je uvek aktuelno. Najčešće se govori o tri osnova na osnovu kojih možemo neko lice

angažovati. To su: patriotizam, materijalna i druga zainteresovanost i kompromitujući materijal. Prvi osnov, je za sadašnji trenutak funkcionisanja službe, osnov koji nije u „igri“ s obzirom na promene u političkom i svakom drugom organizovanju u zemlji koja je u tranziciji te nemogućnosti da se složimo oko definisanja samog pojma patriotizma. Sa druge strane materijalna i druga zainteresovanost je osnov koji je dominantan s aspekta angažovanja. U tom smislu razrađena je i metodologija s obzirom da se u budžetu MUP-a izdvajaju sredstva za te namene (postoje „određeni“ fondovi na nivou organizacionih jedinica MUP-a). Pitanje angažovanja lica na osnovu kompromitujućeg materijala je svojstveno pre svega drugim službama unutar obaveštajno-bezbedonosnih sistema, mada se ne može isključiti kao osnov angažovanja i za policiju.

Sredine iz kojih se najčešće angažuju lica su kriminogene sredine, zatim sredine koje imaju neku funkcionalnu vezu sa određenom kriminogenom sredinom (prostornu, rodbinsku, prijateljsku, poznaničku itd.) i na kraju u najopštijem smislu sredina radnog mesta koja je i sredina koja je najznačajnija kada je u pitanju privredni kriminalitet.

Pitanje zaštite saradničke mreže (informatora i saradnika) je pitanje kome treba da se posveti maksimalna pažnja iz najmanje tri razloga: a) zbog zaštite samog saradnika; b) zbog čuvanja autoriteta policije, i c) zbog efikasnijeg izvršavanja zadataka.

Nabrojani razlozi su zaista ključ za ostvarivanje dobre saradnje. Pitanje zaštite saradničke mreže i svest o tome pozitivno utiče na angažovanje, odnosno rad saradnika. Sa druge strane ona služba u kojoj imamo čestu dekonspiraciju saradničke mreže ne može da bude autorativna služba i to je u suštini loša služba. Na kraju, ukoliko se ne obezbedi efikasna zaštita saradnika i dođe do dekonspiracije jasno je da u tom slučaju imamo pasiviziranje saradničke mreže i neefikasnost.

Obezbeđenje zaštite saradničke mreže se najčešće u formalnom smislu rešava putem registrovanja iste. To znači da se saradnička mreža na tačno utvrđen način registruje. Registrovanje saradničke mreže se uređuje donošenjem određenih podzakonskih akata. To su najčešće određene instrukcije koje funkcioner službe donosi na osnovu zakona koji definiše delokrug rada i funkcionisanja službe.

Pitanje rada sa saradničkom mrežom je suptilno i značajno pitanje i sa te strane traži maksimalno poštovanje utvrđenih pravila po svim pitanjima saradničkog odnosa. Bez obzira što se samim činom registrovanja saradničke mreže ne može apriori reći da je obezbeđena zaštita ipak se registrovanjem na izvestan način obezbeđuje:

- jačanje svesti o odgovornosti za posao koji pojedinac radi u ime države, dok neregistrovanje, kroz ovaj ugao posmatrano, znači da pojedinac nije spreman da za svoj rad položi račun, dozvoli kontrolu i u suštini se radi o lošem radniku;

- obezbeđuje se zaštita operativnog radnika jer korišćenjem saradničke mreže može da dođe kako do dekonspiracije tako i do raznih zloupotreba od strane same saradničke mreže, i

- da se pitanje rešavanja nekih prava saradničke mreže koja mogu da proisteknu iz tog osnova rešavaju kroz institucije sistema. Informator ili saradnik mogu da budu uključeni i prilikom realizovanja određenih aktivnosti, pa i u složenim operacijama. U takvim situacijama može i da izgube život. Porodica te veze bi trebala da uživa prava po osnovu penziskog osiguranja ali i drugih naknada.

U osnovi sve policije sveta koriste saradničku mrežu. Saradnička mreža je način saradnje između policije i lica koje trajno, stalno i tajno dostavlja neke informacije policiji. Pored informatora postoje i druge forme saradnje sa građanima. Na primer viši stupanj saradnje policije i građana je saradnik. Sve savremene policije sveta koriste ovaj najniži istovremeno i kontroverzan, delikatan i suptilan izvor informacija, bez kojega praktično nije ni moguće otkrivanje, razjašnjavanje, dokazivanje kao i prevencija krivičnog dela iz oblasti ekonomskog kriminaliteta. Neophodnost korišćenja informatora se ogleda u potrebi ostvarivanja širokog uvida u pojedine oblike privrednog kriminaliteta odnosno otkrivanja, odnosno vremenskog i prostornog otkrivanja posledica krivičnih dela. Pod samim pojmom informatora podrazumevamo fizičko lice koje ovlašćenom službenom licu organa unutrašnjih poslova sistematski, povremeno ili permanentno i na diskretan (tajan) način daje odnosno pruža kriminalističko relevantne informacije za konkretna kriminalna događanja kao i za učinioce. U ovom sistemu tajnost je najznačajniji elemenat za definisanje pojma informatora.

Prema podeli koja se dovodi u najbližu vezu sa metodikom otkrivanja, razjašnjavanja, dokazivanja i prevencije privrednog kriminaliteta, informatore delimo na sledeće tipove: a) informator bez posebnih stručnih znanja; b) stručni informator, c) informator za kriminalni punkt, d) stručni informator za objekat, e) informator za opštu informisanost.

Informator bez posebnih znanja, jeste tip informatora koji nije puno upoznat sa načinom izvršenja i pojavnim oblicima privrednog kriminaliteta. Međutim zbog svog položaja u poslovnom svetu i prema drugim objektivnim i subjektivnim uslovima ima realne mogućnosti da zabeleži činjenice koje su od presudnog značaja za sprečavanje i suzbijanje privrednog kriminaliteta. Od ovakvog tipa informatora ne treba mnogo da se očekuje s obzirom da dovoljno ne poznaje proces proizvodnje, trgovine i slično gde se i realizuju kriminalni događaji ili s obzirom na tu činjenicu isti ima poteškoća vezanih za prepoznavanje kriminalnih događaja ali u određenim situacijama i on može da bude od neprocenjivog značaja.

Stručni informator, predstavlja tip informatora koji poseduje veliki stepen stručnosti informisanosti i komunikativnosti koja mu omogućava profesija i uska specijalnost radnog mesta u svim sektorima privrednog i finansijskog poslovanja, koja mu omogućavaju da uoči sve spoljašnje manifestacije i činjenice koje su vezane za krivično delo i izvršioca. U tom smislu stručni informator je u suštini i stručni konsultant kriminalističkog radnika.

Informator za kriminalni punkt je jedan od važnijih tipova informatora koji se koristi pri linijskom i teritorijalnom principu kriminalističkog rada, odnosno u celoj službi. Njegov rad se prvenstveno zasniva na analitičkom proučavanju kriminaliteta uz permanentno vremensko i prostorno pokrivanje i kontrolisanje pojedinih sektora i grana privredne delatnosti, mesta kojih prema ugroženosti predstavljaju kriminalna žarišta odnosno kriminalne punktove kao i pojedinih vidova delikvenata. Ovi informatori u suštini mogu da se uspešno ugrade u razne punktove (noćne klubove, barove, hotele, prenoćišta i druge ugostiteljske objekte, izletnička mesta islično), gde u suštini ostvaruju uvid u ponašanje sumnjivih lica i poznatih delikvenata i gde su mogućnosti da otkriju materijalne posledice vezane za delo i druge osnove sumnje. I kod ove vrste informatora potrebna je određena stručnost.

Stručni informator za objekat, predstavlja tip informatora koji služi za otkrivanje kriminalnih napada većeg intenziteta i za slučajeve predviđanja konkretnih sumnji za postojanje visokog stepena društvene opasnosti. Za ugradnju ovog tipa informatora potrebna je prethodna dobra analitička procena za one radne sredine gde je s obzirom na delovanje brojnih kriminogenih faktora moguće izvršenje krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminaliteta. Razume se da je i ovaj informator potrebno da bude dovoljno stručan (da ima dovoljnog stručnog znanja) a i po mogućnosti da bude upošljen u tom objektu.

Informator za opštu informisanost, je tip informatora koji ne poseduje neka posebna stručna znanja i veštine a u privrednom poslovanju je obično uključen kroz neka tzv. komunikacijska radna mesta, na primer u kadrovskom ili komercijalnom sektoru što mu objektivno omogućava da dođe do nekih informacija vezanih za krivično delo i učinioca koje su neophodne za pokretanje i sprovođenje operativne kriminalističke kontrole i operativne kriminalističke obrade.

JAVNO POGOVARANJE

Početna saznanja o krivičnom delu privrednog kriminaliteta ali i o učiniocu mogu se saznati i putem glasina, odnosno javnog pogovaranja (Glasine, odnosno javno pogovaranje je prenošenje, odnosno plasiranje i na taj način širenje informacija koje se odnose na određeno krivično delo ili učinioca a da u stvari i ne znamo prvi izvor takve informacije). Javno pogovaranje je prisutno zbog toga što određena lica najviše usled nedostatka bezbednosne kulture ne prijavljuju kriminalnu delatnost državnom organu već svoja saznanja poveravaju i dele sa drugim osobama. Budući da u prenošenju takvih informacija učestvuju više lica svako od njih praktično daje svoju verziju i istu reprodukuje, odnosno prenosi na osnovu sopstvenog doživljaja tako da dosta često (dok ista bude došla do policije) početna informacija bude deformisano do tog stepena da i nema nekih dodirnih tačaka sa izvornom odnosno početnom informacijom. Međutim, uprkos činjenici da je informacija izgubila odlike autentičnosti i istinitosti, glasine kao izvor informacija za postojanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta ne bi smele, ukoliko se ne radi o nekim apsurdima, biti odbačene apriori bez prethodne provere. Samo proveravanje treba izvršiti pažljivo i na konspirativan način. Takođe u treba biti uporan u traganju za licem koje je informaciju prvo prenelo.

Kada su u pitanju dela privrednog kriminaliteta treba posebno naglasiti da je ovo dosta redak slučaj na koji se može doći do saznanja za postojanje istih. Jednim delom ovo je sigurno uslovljeno činjenicom da na ovaj način odgovorni, uslovno rečeno, pokušavaju sačuvati ugled privrednog subjekta koji je mukotrpno izgrađen kod poslovnih partnera a sa druge strane, posebno kada su u pitanju tzv. Korisne malverzacije, upošljeni i nisu zainteresovani za otkrivanje istih. Ovde treba sigurno dodati i ne retko tolerantan odnos uopšte i subjekata eksterne kontrole i društva u celini jer se i na taj način u nekim društvenim trenucima obezbeđuje socijalna stabilnost. Upravo zbog svega navedenog glasine dosta sporo dobijaju obrise

javnosti te je tada potrebno sistemom od poslednjeg prema prvom doći do osobe od koga je potekla početna informacija.

SAZNANJA IZ ŠTAMPE I DRUGIH MASOVNIH SREDSTVA KOMUNIKACIJA (MEDIJA)

Saznanje za postojanje krivičnog dela putem sredstava javnog informisanja predstavlja jedan od redih načina za dolaženje do početnih saznanja o postojanju krivičnog dela u kome se kao izvor javljaju sredstva javnog informisanja, odnosno informacije koje su u njima objavljene.

Naime, za postojanje krivičnog dela se može se saznati i praćenjem sredstava javnog informisanja (televizije, raznih časopisa, novina, interneta itd.).

Putem emisija koje se prikazuju na televiziji a koje predstavljaju plod istraživačkog novinarstva, autori emisije mogu direktno ili posredno da ukažu na postojanje određene kriminalne aktivnosti, uglavnom iz oblasti organizovanog kriminala, privrednog kriminala, korupcije u državnim organima i sl. Putem sistematskog analiziranja priloga vezanih za negativno finansijsko poslovanje i druge propuste u privredi često se dobivaju početne informacije o eventualno učinjenim krivičnim delima privrednog kriminaliteta. Treba napomenuti da je u našoj praksi, za razliku od inostrane, ovaj način saznanja za postojanje krivičnih djela, posebno privrednog kriminaliteta, neopravdano izostavljen. Mada, ima pozitivnih primera u kojima je nakon emitovanja televizijskih priloga u vezi sa korupcionaškim aferama i sličnim oblicima kriminalnog ispoljavanja usledilo kriminalističko istraživanje tih zločina, a zatim otkrivanje vinovnika i pokretanje krivičnog postupka protiv njih. Do takvih informacija se često može doći i praćenjem tzv. "živih" kontakt emisija, ali i putem pisama čitalaca ali i dopisa saradnika. Takođe se praćenjem oglasa u delu prodaje automobila, tehničke i druge robe može doći do saznanja koja su najčešće vezana za nedozvoljenu trgovinu i krijumčarenje.

KORIŠĆENJE TZV. LEGALNIH IZVORA

Izvesne činjenice koje upućuju na postojanje određenih nelogičnosti u aktivnostima pojedinaca u preduzećima ili drugim subjektima privrednog poslovanja mogu se naći i u raznim evidencijama, kartotekama, pregledima, poslovnim knjigama ali i drugoj dokumentaciji koju vode sama preduzeća ili drugi subjekti privrednog poslovanja. Zbog toga se često puta i kaže da takozvani legalni izvori predstavljaju značajan i dragocen, ali još uvek nedovoljno korišćen metod. U nabrojanim evidencijama sadržan je arsenal podataka koji su od ogromnog značaja za kriminalističku kontrolu i obradu privrednog kriminaliteta. Ovakve široko dostupne činjenice uz prethodno grupisanje i analiziranje te primenu metoda eliminacije i drugih indicijalnih metoda, treba koristiti kao mogućnost u slučaju nelogičnosti za sumnju na postojanje krivičnog dela privrednog kriminaliteta. Samo sistemsko korišćenje i praćenjem, odnosno analiza ovih podataka može nas uputiti na

kriminalnu delatnost određenog lica i postojanje osnova sumnje da se u konkretnom slučaju radi o krivičnom delu privrednog kriminaliteta. Zbog nemogućnosti da nabrojimo sve, navodimo samo neke izvore podataka koji se nalaze u tzv. "legalnim izvorima" a kojim mogu biti značajni u metodici otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnih dela privrednog kriminaliteta:

- Evidencije koje vodi policija a posebno evidencije koje se odnose na kretanje i boravak stranaca;
- Knjige, odnosno evidencije boravka stranaca i domaćih gostiju koje su u obavezi da vode ugostiteljska preduzeća koja pružaju usluge smeštaja;
- Carinske evidencije, posebno evidencije koje se odnose na carinske deklaracije iz kojih se može utvrditi šta se uvozi i ko uvozi;
- Evidencije koje vode organi uprave a odnose se na izdavanje određenih dozvola i uverenja;
- Evidencije koje vode uprave prihoda a odnose se na plaćanje poreza i doprinosa kao i poreza na ostvarenu dobit;
- Evidencije koje vode razne inspeksijske službe koje se tiču utvrđenih nepravilnosti u poslovanju određenog preduzeća ili subjekta privrednog poslovanja;
- Evidencije o platnom prometu određenog preduzeća ili drugog subjekta privrednog poslovanja, itd.

Na kraju treba apostrofirati činjenicu da je korišćenje legalnih izvora kao metod dolaska do početnih informacija za izvršeno krivično delo privrednog kriminaliteta u obrnutoj srazmeri sa obrazovanjem i iskustvom operativnog radnika. Drugim rečima, ukoliko je u pitanju obrazovan, stručan i radnik sa bogatim iskustvom utoliko će mogućnost eksploatacije ovog metoda u praktičnom delovanju biti veća.

METOD ANALOGIJE

Sistem blagovremenog obaveštavanja organizacionih jedinica u okviru organa uprave a posebno organa uprave nadležnog za unutrašnje poslove kao princip funkcionisanja podignut je na stepen obaveznosti. Kroz isti se područne organizacione jedinice obaveštavaju, neposredno i putem analitičkih materijala, o svim aktuelnim pojavama i događajima koji su otkriveni kao i o uzrocima, uslovima i povodima nastanka istih. Iako ovakav sistem odavno postoji, ono što je verovatno bilo motiv onih koji su uspostavili ovakav sistem obaveštavanja nije na pravi način shvaćen jednim delom od praktičara a posebno naučnih radnika. Naime osnova ovoga sistema je trebava da bude osnov za uobličavanje i uopštavanje metoda analogije kao metoda vezanog za izvor saznanja o postojanju krivičnih dela privrednog kriminaliteta.

Nažalost ovaj metod nije do sada obrađivan u udžbenicima Kriminalistike a isti je pored toga što je specifičan, posebno kada su dela privrednog kriminaliteta u pitanju, i jedan od značajnijih.

Ovaj metod zasniva se na opšteprihvaćenoj činjenici da način izvršenja (pojavni oblik) kod krivičnog dela privrednog kriminaliteta, u najvećoj meri zavisi od

zajedničkog dejstva faktora koji ga uslovljavaju (etiološki ili kriminogeni faktori). Ako je jedan način izvršenja otkriven i dokazan u nekom privrednom subjektu, sa velikom verovatnoćom može se pretpostaviti da i u ostalim privrednim subjektima, u kojima deluju isti ili slični kriminogeni faktori, postoji ista kriminalna pojava, dakle, isti način izvršenja.

Dakle upravo zbog iznetog, metod analogije odn. sličnosti se kada su krivična dela protiv privrede u pitanju nameće kao indicijalni metod ili „MOS po privrednom kriminalitetu“

U suštini organizacione jedinice, svaka za sebe bi na osnovu dobijenih informacija trebala da planira kriminalističku kontrolu u okviru koje bi preduzimajući operativno taktičke mere i radnje konstatovala da i u preduzeću ili drugom subjektu privrednog poslovanja postoji splet istih kriminogenih faktora kao i pojavnih oblika privrednog kriminaliteta.

Kao metod zasnovan je na analizi slučajeva gde su utvrđeni kriminogeni faktori koji su usloveli konkretan pojavni oblik te obrađenim načinom izvršenja i tragovima koji su nastali kao posledica radnje izvršenja. Upravo zbog toga analiza slučajeva iz prošlosti je u planskoj aktivnosti policije osnov od krucijalnog značaja u fazi planiranja operativne delatnosti koja se sprovodi kroz sistem operativne kriminalističke kontrole i operativne kriminalističke obrade.

NAČIN SAZNANJA KADA JE U PITANJU SVEŽI ČIN

Pripadnici policije, kako uniformisani tako i neuniformisani, u određenim situacijama obavljajući poverene poslove i radne zadatke mogu doći do saznanja o određenom krivičnom delu privrednog kriminaliteta i neposrednim uočavanjem njegovog toka. Drugim rečima do saznanja mogu doći i zaticanjem učinioca krivičnog dela u trenutku izvršenja radnje krivičnog dela ili neposredno nakon izvršenja radnje dok još uvek nije realizovana namera odn. pribavljena protivpravna imovinska korist. Ova situacija se u nauci naziva „svež čin“ odnosno „in flagranti“ (situacija u kojoj je učinilac zatečen prilikom izvršenja krivičnog dela). Kada su u pitanju krivična dela privrednog kriminaliteta ovo je dosta retka situacija, odnosno način saznanja za postojanje ovih dela. Osnov za ovakvo stanje je prvenstveno uzrokovan karakteristikama krivičnih dela privrednog kriminaliteta, pre svih prikrivenošću ovih delikata i činjenicom na ovakav način može da se otkriju samo neka krivična dela (nedozvoljena trgovina, krijumčarenje itd.).

Bez obzira na limitirajuće faktore koji se odnose na karakteristike privrednog kriminaliteta i relativno ograničen broj krivičnih dela koja mogu biti otkrivena na ovaj način smatramo da bi broj otkrivenih krivičnih dela na ovaj način trebao biti mnogo veći. Ovo posebno iz razloga što mislimo da bi pripadnici policije pored redovnih aktivnosti, i u sklopu istih mogućnosti hvatanja učinioca u trenutku izvršenja krivičnog dela mogli, da i na jedan sistematski način, sprovodeći planske operativno-taktičke mere u sklopu i složenih kriminalističko taktičkih situacija i kombinacija uhvate učinioca u momentu izvršenja krivičnog dela. Ovo bi posebno trebalo da da rezultate kada su u pitanju prethodno dobijena saznanja vezana za

kontrolu terena, lica ili objekta. Jasno je da bi u situaciji kada uniformisani radnik na sektoru, obavljajući redovne poslove na sektoru, pozorničkom, patrolom reonu uoči van radnog vremena, u noćnim satima upaljeno svetlo u magacinu ili kancelariji poslovođe, trebao isto, da ukoliko odmah ne reaguje u izveštaju konstatuje. To u svakom slučaju treba da bude povod za prikupljanje i drugih podataka koji bi nakon kvalitetno izvršene analize trebali da budu osnov za otvaranje kriminalističke obrade i u sklopu realizovanja iste planiranja zasede kako bi magacioner bio uhvaćen prilikom iznošenja robe iz magacina.

S obzirom na prikrivenost privrednog kriminaliteta ovakav način saznanja za postojanje krivičnog dela je moguć samo kod nekih krivičnih dela privrednog kriminaliteta. To je pre svega krivično delo primanje mita, nedozvoljena trgovina, krijumčarenje i slično. Pored činjenice što ovaj način saznanja za izvršeno krivično delo može da bude slučajan to može da predstavlja i planski način kako za saznanje tako i za dokazivanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta, putem izvođenja planskih operativno taktičkih mera - zaseda, tajno posmatranje. A i složenijih taktičkih kombinacija, kriminalističkih operacija i dokazivanja krivičnih dela.

ZAKLJUČAK

Blagovremenim sticanjem početnih saznanja, odnosno planski organizovanom i sistematski sprovedenom informativno – obaveštajnom delatnošću, službenici policije ostvaruju bitan preduslov za efikasno delovanje drugih subjekata antikriminalne prakse (državnog tužilaštva, suda itd.), a samim tim i bitan preduslov za otpočinjanje operativne kriminalističke obrade krivičnih dela privrednog kriminaliteta.

Sami načini dolaska do saznanja o krivičnim delima i pouzdanosti dobijenih informacija mogu biti veoma različiti. To je, između ostalog uslovljeno i prirodom kriminalne djelatnosti privrednih delikata koja se karakteriše visokim stepenom prikrivenosti, odnosno latentnosti (zbog same prirode dela, vremena, mesta i načina njihovog izvršenja, kao i posledica koje su nastupile). Naime, krivična dela iz oblasti privrednog kriminaliteta uglavnom spadaju u grupu dela čije posledice nisu tako očigledne, tj. za čije se postojanje uopšte ne zna, pa čak i ne sumnja. Dakle, kod ove vrste delikata posledice ili nisu očigledne ili se mogu tumačiti na više načina. Na primer, pronevera, falsifikovanje dokumentacije, davanje lažnih podataka u pogledu poreza, zloupotreba službenog položaja i ovlašćenja, davanje i primanje mita itd. Da bi policija blagovremeno došla do saznanja za postojanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta, mora da maksimalno koristi sve dozvoljene načine koje su kriminalistička teorija i praksa razvile. Nažalost, u našoj zemlji pojedini načini saznanja poput saznanja iz sredstava javnog informisanja, načini saznanja putem analogije, korišćenjem tzv. legalnih izvora i sl., su neopravdano zapostavljeni. Takođe, s obzirom da se radi o deliktima kod kojih posledica nije tako uočljiva, neophodno je da policija u većoj meri koristiti operativnu mrežu kao način saznanja za postojanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta.

BIBLIOGRAFIJA

1. Krivokapić V. (2008) Uvod u kriminalistiku, Beograd.
2. Ivanović, R. A. (2009) Privredni kriminalitet i korupcija u Republici Srbiji, *Kriminalističke teme*, Godište IX, br. 3-4, str. 153-172. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
3. Ivanović R. A. (2010) Falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica, *Perjanik*, god. 9, br. 26, str. 4-18. Danilovgrad: Policijska akademija.
4. Petrović A. (1981) *Kriminalistička metodika*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
5. Vodinelić V. (1996) *Kriminalistika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.